

УДК 159.923

О. В. ГЕРАЩЕНКО,*аспірант кафедри психології та педагогіки факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ***СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ БРОДЯЖНИЦТВА
ПІДЛІТКІВ**

Розглянуто теоретичні аспекти проблеми бездоглядності та бродяжництва підлітків. Показано, що бродяжництво – мультифакторний феномен, в основі якого лежать соціально-економічні, соціально-психологічні та психологічні чинники, які результуються у переживанні підлітком безпосередніх причин самовільного залишення домівки. Наведено результати емпіричного дослідження причин бродяжництва юнаків та дівчат.

Ключові слова: бродяжництво, підлітки, втеча з дому, дромоманія, діти.

Gerashchenko, O.V. (2015), "Social and psychological determinants of teenagers' vagrancy" ["Sotsialno-psykholohichni determinanty brodiashnytstva pidlitkiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 147–150.

Постановка проблеми. Проблема бездомності та безпритульності дітей не є новою для суспільства, але вона фактично не вирішена, тому досі не втрачає своєї актуальності. Загострення цієї проблеми відбувається за об'єктивних причин у переломні періоди (війни, голод, природні катаклізми тощо), тому природно очікувати стрімкого зростання кількості таких дітей у нашій країні.

Законодавство визначає бездомність як соціальне становище людини, зумовлене відсутністю житла, призначеного і придатного для проживання [1]. Бездомною є людина, яка має притулок, або безпритульна, якщо вона проживає у місцях, не призначених і не придатних для проживання (парки, підвали, горища тощо). Дитина вважається безпритульною, якщо вона не має певного місця проживання, була покинута батьками, сама залишила сім'ю або дитячий заклад, де вона виховувалась.

Кількість таких дітей у країні не відома, будь-яких офіційних статистичних даних

щодо кількості безпритульних дітей за останні п'ять років нам знайти не вдалось. Водночас за даними різноманітних благодійних організацій їх кількість коливалась від 70 тис. до 250 тис. протягом останніх десяти років [2]. У 2011 році ЮНІСЕФ нараховував в Україні 150–160 тис. безпритульних дітей, з яких біля третини проживали на вокзалах, 19 % – у помешканнях друзів чи знайомих, 18 % – у покинутих будинках, 10 % – у випадкових знайомих, 8 % – у каналізації і тільки 1 % – в інтернатах. Про високу латентність цього явища свідчить і те, що близько двох третин таких дітей не знаходяться на жодному офіційному обліку [3].

Наразі за офіційними даними в країні діє більше 950 закладів інтернатного типу, в яких виховується біля 80 тис. дітей. З них лише 10 % у подальшому успішно соціалізуються, а решта ведуть асоціальний спосіб життя.

Бродяжництво – це спосіб життя переважної частки безпритульних дітей та підлітків,

і викликає занепокоєння те, що зусилля держави, спрямовані на його подолання та профілактику, виявляються недостатньою мірою ефективними.

Стан наукової розробленості проблеми. Враховуючи комплексний характер проблеми, окремі аспекти підліткового бродяжництва активно вивчаються фахівцями різних наук: правових, медичних, психологічних, соціологічних.

Підліткове бродяжництво є одним із проявів соціального сирітства і зумовлене низкою причин. Визначено, що головними безпосередніми причинами бродяжництва є самовільне залишення підлітком домівки, навчального чи медичного закладу [4].

Щодо причин підліткового бродяжництва в науковій літературі спостерігається єдність думок. Найбільш повне їх узагальнення, на наш погляд, зроблено Т. Д. Калістратовою, Р. Х. Тугушевим, Т. Ф. Фарафутдиновою [5].

1. Соціально-економічні фактори, що порушують або значно змінюють уклад суспільного життя:

а) процес урбанізації (перенаселеність міст, підміна сімейних стосунків товариськими або діловими);

б) процес глобалізації (безробіття, міграція, платність освітніх послуг, орієнтація на самостійність як цінність та показник успішності життя);

в) економічна та соціальна нестабільність суспільства та фінансова неспроможність сімей.

2. Соціально-психологічні фактори:

а) негативна ситуація спілкування з дорослими (аморальна та асоціальна поведінка батьків; фізичне і психічне насильство; розлучення батьків; порушення сімейних ролей; відсутність одного з батьків);

б) негативна ситуація спілкування з однолітками (неспроможність реалізувати програму особистісного самовизначення внаслідок асоціальної референтної групи однолітків або якщо наявні перешкоди (стан здоров'я, погана успішність, фінансова неспроможність сім'ї тощо) не дозволяють підлітку бути прийнятним у просоціальної референтну групу).

3. Психологічні фактори:

а) психофізичні аномалії, як правило олігофренії;

б) акцентуації характеру, що зумовлюють нестійкі, істероїдні або імпульсивні риси;

в) особистісні особливості, що зумовлюють несформованість самоідентичності та «поведінку прихильності» (поверховість почуттів, переживання власної непотрібності, невпевненість у

власній необхідності для батьків та однолітків та, відповідно, певна байдужість до них).

З переліку факторів видно, що бродяжництво – мультифакторний феномен, який результиється у безпосередньому переживанні підлітком причин своєї втечі з дому.

В дослідженні І. І. Шереметьєвої та В. М. Ведяшкіна [6] показано, що початок втеч із дому в юнаків більш ранній (52 % – 12–13 років), ніж у дівчат (53 % – 14–15 років). Безпосередніми причинами втеч у юнаків є: прагнення до безкарного вільного проведення часу (56 %), конфлікт із батьками чи вихователями (34 %), знайомство з асоціальною компанією (29 %). Дівчата переважно втікали внаслідок сварок з батьками (50 %), прагнення знаходитися в колі нової компанії (45 %), прагнули вільно проводити час (25 %).

За типом втечі в юнаків переважають імпульсивні, пов'язані з прагненням уберегтись від покарання за скоєні вчинки чи жорстокого поводження (56 % випадків), та емансипаційні, зумовлені передчасним відчуттям дорослості (44 %). У дівчат переважають емансипаційні втечі (43 %), імпульсивні (36 %) і демонстративно-шантажні (21 %).

Виклад основного матеріалу. Вибірку дослідження склали 95 підлітків віком 12–17 років (44 дівчини та 51 юнак), які стояли на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей ГУМВС України в Харківській області впродовж 2010–2015 років унаслідок самовільного залишення домівок.

Результати нашого дослідження показують, що бродяжництво дівчат і юнаків проходить по-різному. По-перше, у дівчат більша кількість епізодів втеч. Більша частина з них (70 %) характеризується систематичністю втеч (4 і більше епізодів) на відміну від юнаків, у яких ця кількість дещо нижча (60 %).

При цьому дівчата знаходяться поза межами домівок у цілому більш тривалий час (40 % – більше 10 діб; 35 % – більше 3 діб), юнаки характеризуються менш тривалими епізодами бродяжництва (30 % – більше 10 діб; 30 % – більше 3 діб).

По-друге, юнаки та дівчата по-різному проводили час бродяжництва. Близько третини юнаків характеризувались поодинокими проявами асоціальної поведінки. В даний проміжок часу вони гуляли, безцільно подорожували, відвідували знайомих, намагалися заробити гроші. При цьому вони переважно періодично відвідували заняття, хоча і мали конфлікти з учителями, намагалися зірвати уроки чи позакласні заходи. Втечі з дому в цій групі

переважно імунітивні, внаслідок конфліктів з батьками.

Також третина юнаків під час бродяжництва вела в цілому асоціальний спосіб життя. Вони самі чи з невеликою компанією жили у непристосованих приміщеннях (на горищах, у підвалах) або в чужих помешканнях (гаражах, дачах), скоювали дрібні правопорушення (крадіжки, вимагання кишенькових грошей в однокласників). Нерідко спостерігались нетривалі алкогольні ексцеси. Причини втеч – імунітивні, внаслідок тих чи інших провинностей перед родичами (переважно крадіжки) та емансипаційні (спроби доказати свою дорослість).

Близько 40 % юнаків-утікачів під час бродяжництва характеризувались кримінальним способом життя. Вони скоювали багатократні крадіжки, грабежі, угони транспортних засобів, хуліганські вчинки, займались вандалізмом. Спостерігались тривалі алкогольні ексцеси, випадки токсикоманії, наркоманії, як правило, в компанії таких самих підлітків чи серед дорослих. В основному втечі у цій групі емансипаційні, на тлі тривалих глибоких конфліктів з батьками та нівелювання їх авторитету.

Дівчата у переважній більшості (біля 60 %) час бродяжництва проводили асоціально, в основному не відвідували заняття, конфліктували з учителями, мали значні проблеми із навчанням. Вони прагнули вільного дозвілля, перехувались у знайомих, проживали в чоловіків. Причини втеч дівчат у цій групі переважно демонстративні та імунітивні (несхвалення батьками способу життя чи інтересів підлітка, ранній початок статевого життя).

У третині випадків дівчата під час втечі проживали з асоціальною компанією, спостерігались епізоди дрібних правопорушень (як

правило, крадіжки у знайомих, шахрайство, вимагання грошей у молодших) та алкоголізації. Крім того, нерідко відмічались проміскуїтет і проституція. Причини втеч переважно демонстративні та емансипаційні (несхвалення батьками компанії чи способу життя підлітка, фінансова неспроможність сім'ї, ранній початок статевого життя).

Лише у десятій частині випадків бродяжництво дівчат мало виражений асоціальний та кримінальний характер. В основному це були випадки алкоголізації та наркоманії на тлі сексуальних девіацій (проміскуїтет) і проституції. Спостерігались крадіжки у сексуальних партнерів та знайомих, епізоди шахрайства. Причини втеч у цій групі в основному емансипаційні, а самі втечі – систематичні, бродяжництво стало способом життя таких дівчат.

Висновки. Самовільні втечі створюють загрозу життю і здоров'ю підлітків, сприяють вчиненню протиправних дій ними самими та проти них.

Бродяжництво є асоціальною поведінкою, на тлі якої у підлітка розвиваються інші її форми (крадіжки, жебрацтво), зумовлені необхідністю задоволення життєвих потреб, насамперед у їжі, а також примітивних та дозвільних потреб.

З часом підліток залучається до груп подібних йому неповнолітніх чи дорослих, які спонукають на вчинення протиправних дій (хуліганських вчинків, сексуальних дій, вживання алкоголю та наркотиків тощо).

Повторення втеч чи тривале бродяжництво призводять до закріплення таких негативних рис особистості, як брехливість, прагнення до задоволення примітивних потреб, звуження кола інтересів, негативне ставлення до систематичного навчання та праці, правовий нігілізм тощо.

Список використаних джерел

1. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : закон України від 2 черв. 2005 р. № 2623-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.
2. Gubert J. Тенденції розвитку політики щодо соціального сирітства в контексті сучасної кризи в Україні : [блог] / Julia Gubert // Відкриваємо двері дітям : [сайт громадянської кампанії] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.openingdoors.org.ua/ua/blogi/tendencii_rozvitku_politiki_schodo_socialnogo_sirit.html.
3. Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України, Уповноважений Президента України з прав дитини ; підгот. за техн. підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні. – Київ, 2013. – 33 с. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/zvit_int_2013.pdf.
7. Захист прав дитини в Україні : Підсумки діяльності у 2013 році Уповноваженого Президента України з прав дитини Ю. О. Павленка [Електронний ресурс] / Адміністрація Президента України, Уповноважений Президента України з прав дитини. – Київ, 2014. – [188] с. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Report_2014_OBL.pdf.
4. Ларіонов С. О. Втеча підлітків із дому як психологічна проблема / С. О. Ларіонов, О. В. Петленко, П. В. Макаренко // Право і Безпека. – 2014. – № 3 (54). – С. 226–230.

6. Шереметьева И. И. Бродяжничество у подростков, осложненное делинквентным поведением / И. И. Шереметьева, В. Н. Ведяшкин // Социальная и клиническая психиатрия. – 2012. – Т. 22, № 3. – С. 89–92.

5. Калистратова Т. Д. Факторы, способствующие возникновению детского бродяжничества / Т. Д. Калистратова, Р. Х. Тугушев, Т. Ф. Фарафутдинова // Известия Саратовского университета. – 2006. – Т. 6. – Серия «Философия. Психология. Педагогика». – Вып. 1/2. – С. 74–77.

Надійшла до редколегії 29.11.2015

ГЕРАЩЕНКО О. В. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ БРОДЯЖНИЧЕСТВА ПОДРОСТКОВ

Рассмотрены теоретические аспекты проблемы беспризорности и бродяжничества подростков. Показано, что бродяжничество – мультифакторный феномен, в основе которого лежат социально-экономические, социально-психологические и психологические условия, которые результируются в переживании подростком непосредственных причин его самовольного ухода из дома. Представлены результаты эмпирического исследования причин бродяжничества юношей и девушек.

Ключевые слова: бродяжничество, подростки, побег из дома, дромомания, дети.

GERASHCHENKO O. V. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF TEENAGERS' VAGRANCY

Theoretical aspects of the problem of teenagers' homelessness and vagrancy are considered. It is shown that the real number of street children in the country is unknown and it can exceed official statistical data in many times.

Vagrancy of teenagers is considered as a multifactorial phenomenon, the basis of which are different groups of reasons like: social and economic, which break or considerably change life-way of the society (processes of urbanization, globalization, economic and social instability of the society and financial instability of families), psycho-social (negative situations of communication with adults and contemporaries) and psychological (psychophysical anomalies, character accentuation, personal features). It is shown that escapes of teenagers from homes are the main immediate causes of their vagrancy.

Results of empirical research of the reasons of the vagrancy of young men and girls are provided. It is revealed that the reasons of the escape of young men are mainly impunitive and emancipational, and concerning the girls – emancipational and demonstrative.

Keywords: vagrancy, teenagers, escape from home, dromomania, children.
